

پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی بر اساس متغیرهای تعاملات اجتماعی و فرهنگی اعضای خانواده*

♦ سید موسی رئیسی^۱ ♦ دکتر حمید انصاری^۲ ♦ دکتر میثم موسایی^۳

چکیده:

هدف اصلی پژوهش حاضر پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی بر اساس متغیرهای تعاملات اجتماعی و فرهنگی اعضای خانواده بوده است. روش پژوهش توصیفی از نوع همبستگی بوده است. جامعه آماری این پژوهش شامل شهروندان ساکن در محلات منتخب شهر رشت در سال ۱۳۹۸ بودند. نمونه پژوهش ۳۷۸ نفر بود که از طریق فرمول کوکران و به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی انتخاب شدند. برای سنجش متغیرهای پژوهش از پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از روشهای آمار توصیفی و استنباطی شامل همبستگی پیرسون، رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر استفاده شده است. نتایج نشان داد که رابطه‌ای معنادار میان میزان استفاده از فضای مجازی و تعاملات اعضای خانواده وجود دارد و مقدار ضریب همبستگی (R) میان متغیرها ۰/۵۳۲ است که نشان می‌دهد میان متغیرهای پیش‌بین و متغیر ملاک تحقیق (تعاملات اعضای خانواده) همبستگی نسبتاً قوی وجود دارد. اما مقدار ضریب تعدیل شده (R^2) که برابر با ۰/۲۸۳ است، نشان می‌دهد که ۲۸/۳ درصد از کل تغییرات تعاملات اعضای خانواده وابسته به متغیر مستقل تحقیق یعنی، استفاده از فضای مجازی است.

کلید واژگان: خانواده، تعامل اجتماعی، فضای مجازی

© تاریخ پذیرش: ۹۹/۶/۸

© تاریخ دریافت: ۹۸/۷/۸

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول است.

۱. دانشجوی دکتری تخصصی جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی seyed2614@gmail.com
۲. دانشیار گروه برنامه‌ریزی علوم اجتماعی، دانشگاه تهران. (نویسنده مسئول) arezoo.tofigh@yahoo.com
۳. استاد گروه توسعه و سیاست اجتماعی، دانشگاه تهران mousaee@ut.ac.ir

مقدمه

خانواده به منزله یک خرده‌نظام اجتماعی دارای ساختارها و کارکردهای متنوعی است و این ساختارها و کارکردها از عوامل متعددی تأثیر می‌پذیرند که یکی از مهم‌ترین این عوامل، رشد و تنوع فناوریها به‌ویژه وسایل ارتباطی جدید است (دابس^۱، ۲۰۱۸). ورود وسایل ارتباطی جدید به‌طور کلی و شبکه‌های اجتماعی و خدمات آنها در قالب فضای مجازی به درون خانواده که اصطلاحاً خانگی‌سازی فناوری^۲ نامیده می‌شود (لیوینگستون^۳ و همکاران، ۲۰۱۱)، به‌طور خاص بر میزان، فراوانی و کیفیت تعاملات اعضا در درون خانواده و همین‌طور در برقراری تعامل با گروهها و اجتماعات بیرون از خانواده تأثیری گسترده و عمیق داشته است و به‌طور فزاینده بر محبوبیت این گونه فناوریها افزوده است. به عبارت دیگر، سایتهای شبکه‌های اجتماعی در سالهای اخیر به محبوب‌ترین مقصد آنلاین تبدیل شده‌اند (مادیانو و میلر^۴، ۲۰۱۲). بخشی از این محبوبیت به این دلیل است که خدمات شبکه‌های اجتماعی^۵ یا بسترهای رسانه‌های اجتماعی کاربران خود را قادر می‌سازند محتوای آنلاین ایجاد کنند و به اشتراک بگذارند یا در شبکه‌های اجتماعی مجازی شرکت کنند و به سبب ارتباط همه جا حاضر، بخشی از زندگی میلیونها نفر در سراسر جهان شده است (کار و هیز^۶، ۲۰۱۵). در حالی که نسلی از جوانان با رسانه‌های اجتماعی در حال رشدند، والدین آنها به‌طور عام با رسانه‌های اجتماعی بزرگ نشده‌اند و اکنون در تلاش‌اند مهارتهای جدید فرزندی را بیاموزند و چالشهای جدید را مدیریت کنند. در زمینه‌ای تاریخی، رسانه‌های اجتماعی فناوری نسبتاً جدید است (دورکین^۷ و همکاران، ۲۰۱۸) و این فناوری اطلاعات در کنار سرمایه‌داری ما را وارد یک دوره جدید «زمان‌رهایی از تعهد» کرده است (باومن^۸، ۲۰۰۱) و نوعی «ناامنی وجودی جدید» برای بخشهایی بزرگ از جمعیت ایجاد کرده است که پایه‌های هستی آنها را به دلیل انقباض تجاری، برنامه‌های بازسازی و پدیده‌های مشابه از بین می‌برد (باومن، ۱۹۹۸).

یکی از اصلی‌ترین نگرانیها در مورد استفاده از سایتهای شبکه‌های اجتماعی این است که هرچه افراد بیشتر وقت خود را صرف برقراری ارتباط آنلاین و انجام دادن کارهای روزمره خود در فضای مجازی می‌کنند، ممکن است زمان کمتری را برای تعامل با یکدیگر در دنیای فیزیکی صرف کنند (گیدنز، ۱۳۹۵). برخی از جامعه‌شناسان بیم آن دارند که گسترش فناوری اینترنت منجر به افزایش انزوای اجتماعی و اتمیزه شدن افراد شود. آنها استدلال می‌کنند که یکی از تأثیرات افزایش استفاده از سایتهای

1. Dobbs
2. Domestication of technology
3. Livingstone
4. Madianou & Miller
5. Social networking services
6. Carr & Hayes
7. Dworkin
8. Times of disengagement
9. Bauman

شبکه‌های اجتماعی در خانوارها این است که مردم "زمان کیفی کمتری" را با خانواده و دوستانشان می‌گذرانند (خالد^۱، ۲۰۱۷). کاربران رسانه‌های اجتماعی در اکتبر ۲۰۱۷ به ۴/۶۶ میلیارد نفر در سراسر جهان رشد کردند و روزانه تقریباً ۲ میلیون کاربر جدید در حال پیوستن هستند. کاربران سراسر جهان، میان آوریل و ژوئن سال ۲۰۱۷، روزانه ۷ ساعت را صرف جستجو در فضای مجازی کرده‌اند، تقریباً یک سوم از زمان بیداری خود را با استفاده از سیستم عاملهای اجتماعی، با نفوذ رسانه‌های اجتماعی در سراسر جهان گذرانده‌اند (عبدالله محمود و احمد شفیق^۲، ۲۰۱۸). ایران نیز مانند بسیاری از کشورهای پیشرفته و در حال توسعه، شاهد رشدی خارق‌العاده در دسترسی به فناوری دیجیتال به‌ویژه در استفاده از اینترنت بوده است. سایتهای شبکه‌های اجتماعی نوعی اجتماع مجازی اند که طی چند سال گذشته در کشور ما محبوبیت فوق‌العاده‌ای پیدا کرده‌اند. این سایتهای (به عنوان مثال فیس‌بوک، تلگرام، لینکدین، اینستاگرام) پیوست موج جدید اینترنت هستند. کاربران نمایه‌های خود را ایجاد می‌کنند - یک شخصیت مجازی - و از پروفایل خود برای سیاهه موسیقی، فیلم و تلویزیون موردعلاقه خود و همچنین بارگذاری تصاویر، ویدئو و موسیقی خود استفاده می‌کنند. به دلیل این توانایی در ایجاد هویت، شبکه‌های اجتماعی به بخشی اساسی از زندگی نوجوانان و جوانان تبدیل شده است که بیشترین کاربران این سایتهای هستند (عاملی و حسنی، ۱۳۹۱). برخی از آمارها نشان می‌دهند که ایرانیها روزانه ۷ ساعت در فضای مجازی حضور دارند، در حالی که میانگین استفاده از فضای مجازی در دنیا چهار ساعت در روز است. این جدیدترین آمار کاربران ایرانی در اینترنت است که معاون مرکز ملی فضای مجازی به تازگی آن را اعلام کرده است (کیانی و همکاران، ۱۳۹۷).

مطالعاتی که در حوزه تأثیر فضای مجازی بر تعاملات اعضای خانواده انجام شده نشان داده است که ۴۴/۷ درصد از پاسخ‌گویان از فضای مجازی استفاده می‌کرده‌اند و ۵۵/۳ درصد استفاده نمی‌کرده‌اند. میزان استفاده از اینترنت در بین دختران ۴۶/۷ درصد و در بین پسران ۵۳/۳ درصد بوده است (زنجان‌زاده و محمدجواد، ۱۳۸۴). همین‌طور میزان حسادت زناشویی و نظارت بر همسر در شبکه‌های اجتماعی، در میان زوجها به‌طور معناداری کمتر از حد متوسط است و فقط در دو احساس بی‌وفایی و احساس بدگمانی، تفاوت معناداری با خط برش مشاهده نشد که می‌توان آنها را در سطح متوسط ارزیابی کرد (کیانی و همکاران، ۱۳۹۷). نداشتن آگاهی کافی درباره فضای مجازی می‌تواند آسیبهای اخلاقی زیادی را برای خانواده و روابط اعضای آن در پی داشته باشد. هرچه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در خانواده بیشتر باشد، تعاملات خانوادگی کمتر می‌شود و سرمایه اجتماعی پیوند خانوادگی رو به کاستی می‌رود (حاج‌محمدی و حاج‌محمدی، ۱۳۹۶). مطالعات دیگر نشان دادند که این پیامدها در دو مقوله مثبت و منفی قرار می‌گیرند. اولین پیامد درک‌شده مثبت شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سبک زندگی

1. Khalid

2. Abdallah Mahmoud & AhmedShafik

زوجین بستر آگاهی‌دهنده این شبکه‌هاست که خود شامل دو زیرطبقه رشد دانش و آگاهی و اشتراک افکار و عقاید است. دومین طبقه فرعی پیامدهای درک‌شده مثبت شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سبک زندگی زوجین، دسترس‌پذیری است که شامل چهار زیرطبقه "تخلیه احساسات"، "کاهش فاصله فیزیکی"، "افزایش زمان با هم بودن" و "بستر اولیه آشنایی با همسر" است. از پیامدهای منفی حضور در شبکه‌های اجتماعی مجازی، می‌توان به ایجاد اختلال و آسیب در تعامل بین زوجین از طریق تأثیر بر کم رنگ شدن ارتباط کلامی بین زوجین، تهدید صمیمیت و ایجاد خلأ عاطفی خزنده اشاره کرد (یاراحمدی و همکاران، ۱۳۹۸). برخی از یافته‌ها تأکید دارند که تأثیر شبکه‌های اجتماعی از خوب به بد متفاوت است. به گفته لنهارت^۱ (۲۰۱۲)، مهارت‌های اجتماعی نوجوانان به دلیل عدم ارتباط رودررو در حال کاهش است. استاینرآدر و بارکر^۲ (۲۰۱۳) نیز با این نکته موافق بودند و اظهار داشتند نوجوانان ترجیح می‌دهند اطلاعات و توصیه‌های خود را از افراد در شبکه‌های اجتماعی به‌دست آورند تا اینکه به‌صورت رودررو ارتباط برقرار کنند. به همین دلیل، هر یک از اعضای خانواده باید بیاموزند که چگونه یکدیگر را دلداری دهند یا شخصاً با آنها ارتباط برقرار کنند تا روابط میان-فردی حفظ شود. کیفیت ارتباطات میان-فردی با والدین و خواهر و برادرها بستگی به سطح ارتباطات میان-فردی درون خانواده دارد. به گفته دورکین و همکاران (۲۰۱۸)، کیفیت ارتباطات میان-فردی را می‌توان از طریق تعامل رودررو و رسانه افزایش داد، اما بستگی به شرایط و موقعیت دارد. تعامل رودررو و ارتباطات رسانه‌ای در صورتی که در یک زمینه عادی باشد از کیفیتی یکسان برخوردار است، در حالی که ارتباط از طریق رسانه در زمینه‌های متضاد مناسب‌تر از رودررو است. به‌طور کلی، آنها توافق کردند که توسعه فناوری ارتباطات بر کیفیت ارتباطات در زمینه اجتماعی تأثیر می‌گذارد. از این‌رو، اثربخشی ارتباط ممکن است به‌صورت حضوری یا از طریق رسانه‌های اجتماعی متفاوت باشد. ارتباط رودررو در مکالمات عادی روزمره خانواده امری مناسب است، در حالی که در موقعیتهای متناقض، ارتباطات رسانه‌های اجتماعی مناسب‌تر است. با نگاهی به تناقض در تعامل نوآورانه میان ارتباطات کلاسیک اجتماع و رسانه‌های اجتماعی، ادراکی ناشناخته از آینده وجود دارد که با وجود فرهنگ دیجیتال، ارتباطات انسانی و روابط انسانی را به چالش می‌کشد (جو و تنگ^۳، ۲۰۱۷). گروهی از محققان نیز یادآوری می‌کنند که نه تنها تأثیر واقعی رسانه‌های اجتماعی بر نظام‌های خانواده مهم است، بلکه درک والدین در مورد آنها و چگونگی احساس دربارۀ اثرات آنها، توانایی آنها برای استفاده از رسانه‌های اجتماعی خود و فرزندان، نیز اهمیت دارد (لوپز و کارتروس^۴، ۲۰۱۸). سرانجام اینکه پژوهشگران رسانه‌های اجتماعی را به‌عنوان اثر دو لبه می‌شناسند که در کنار نتایج مثبت، دارای پیامدهای منفی نیز هستند (عبدالله محمود و احمد شفیق، ۲۰۱۸). بدیهی است

1. Lenhart

2. Steiner-Adair & Barker

3. Joo & Teng

4. Lopez & Cuarteros

که گسترش ارتباطات با عدم مدیریت جدید روابط اجتماعی همراه است و این نوعی اضافه بار ارتباطی است. این شیوه ارتباط ما را نه تنها با همسالان خود، بلکه در درون خانواده نیز تغییر داده است (طارق^۱ و همکاران، ۲۰۱۸). جان بی. تامپسون^۲ این شیوه ارتباط را «تعامل آنلاین رسانه‌ای شده»^۳ نامیده است. آنچه وی می‌خواهد با این مفهوم به تصویر بکشد آشکالی جدید از کنش و کنش متقابل است که از طریق ارتباطات رسانه‌ای شده رایانه‌ای ایجاد شده است که در محیط‌های آنلاین انجام می‌شود. وقتی که می‌گوییم این «ارتباطات رسانه‌ای شده رایانه‌ای» است منظور این نیست که فقط به رایانه‌های رومیزی یا لپ‌تاپ محدود می‌شود - در اینجا دستگاه مهم نیست، بلکه نوعی تعامل است که با ارتباطات رسانه‌ای شده رایانه‌ای ایجاد می‌شود. این می‌تواند در یک تلفن هوشمند یا تبلت یا سایر دستگاه‌های تلفن همراه انجام شود (تامپسون، ۲۰۱۸). یادآور می‌شود که این مطالعه بر اساس بینش جامعه‌شناختی جدید یعنی «جامعه‌شناختی بیش از انسان»^۴ صورت گرفته است. «جامعه‌شناسی بیش از انسان» به این واقعیت توجه می‌کند که هیچ‌گونه امر درونی طبیعی برای انسان وجود ندارد. انسان - درست همانند غیر انسان - در لایه‌های مختلف مواد ناهمگن، لایه لایه تولید می‌شود. انسان تجمع و مجموعه‌ای از نیروها، عناصر و اشکال است (پیتینن^۵، ۱۳۹۹). این نگاه به کنشگران انسانی و غیر انسانی ریشه در در تفکرات برونو لاتور^۶ به‌ویژه نظریه کنشگر شبکه (ANT)^۷ دارد که روشی کاملاً جدید را برای تفکر در مورد امر اجتماعی و جامعه ارائه می‌دهد. ادعای مرکزی لاتور این است که یک امر اجتماعی خالص وجود ندارد و وجود ما همیشه به واسطه برقراری تعامل با دیگر امور، از جمله اشیا شکل می‌گیرد (لاستسن^۸ و همکاران، ۲۰۱۷).

با توجه به مطالب گفته شده، فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:

۱. سهم هر یک از مؤلفه‌های تعاملات اقتصادی در پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی خانواده‌ها متفاوت است.
۲. سهم هر یک از مؤلفه‌های تعاملات فرهنگی در پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی خانواده‌ها متفاوت است.
۳. سهم هر یک از مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی در پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی خانواده‌ها متفاوت است.

1. Tariq
2. J. B. Thompson
3. Mediated online interaction
4. More-than-Human Sociology
5. Pyyhtinen
6. Bruno Latour
7. Actor network theory
8. Laustsen

روش‌شناسی

روش به کار گرفته شده توصیفی از نوع همبستگی بوده است. جامعه آماری مورد مطالعه این پژوهش شهروندان ساکن در محلات منتخب شهر رشت در سال ۱۳۹۸ بودند. حجم نمونه ۳۷۸ نفر (۱۷۳ زن و ۲۰۵ مرد) از افراد متأهل (حدود ۲۱۰۰۰ خانوار) بود که از طریق فرمول کوکران و به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی انتخاب شده‌اند. پژوهشگر از پرسشنامه محقق‌ساخته برای گردآوری اطلاعات مورد نیاز استفاده کرده است. در کنار روش میدانی از روش تحلیل اسناد برای گردآوری اطلاعات با کیفیت، فیش‌برداری از اسناد و مدارک فارسی و انگلیسی مرتبط با مراجعه به کتابخانه‌ها، مراکز پژوهشی، مقاله‌های معتبر داخلی و خارجی و همچنین سایتهای معتبر اینترنتی استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از روشهای آمار توصیفی و استنباطی شامل همبستگی پیرسون، رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر استفاده شده است.

در جدول شماره ۱ چگونگی توزیع افراد انتخاب شده در محله‌های متفاوت رشت آورده شده است.

جدول ۱. تعداد محلات منتخب از شهر رشت

نام محله	گل‌سار	استاد معین	گلایل	کاکتوس	گلها	ولیعصر	فخب	دیلمان	پستک	جمع کل
تعداد پرسشنامه	۹۳	۴۷	۴۱	۳۸	۲۹	۴۱	۳۴	۲۷	۲۶	۳۷۸
درصد فراوانی	۲۵٪	۱۲٪	۱۱٪	۱۰٪	۸٪	۱۱٪	۹٪	۷٪	۷٪	۱۰۰٪

اعتبار این پژوهش به صورت صوری بود. گویه‌های پرسشنامه ابتدا با نظر کارشناسان مورد نقد و بررسی قرار گرفت و سؤالات نامناسب حذف و به جای آنها سؤالاتی مناسب‌تر جایگزین شد. در نهایت پرسشنامه برای جامعه آماری مورد نظر تهیه شد. برای روایی این پژوهش در آزمون مقدماتی تعداد ۳۸ پرسشنامه (ده درصد از حجم نمونه) به منزله پیش‌آزمون توزیع و با توجه به پایایی گویه‌ها و همچنین بازخورد پاسخگویان اصلاح شد. برای تعیین میزان پایایی از ضریب آلفای کرونباخ برای تک‌تک گویه‌ها و سنجش مفهوم و متغیرهای ترکیبی استفاده شده که این ابزار دارای آلفای کرونباخ ۷۴٪ است که حاکی از پایایی مورد قبول پرسشنامه است.

یافته‌های پژوهش

دامنه سنی پاسخگویان ۱۸ تا ۵۸ سال بود. مشخصات دموگرافیک پاسخگویان مانند جنسیت، سن، سطح تحصیلات، سالهای زندگی مشترک و تعداد ساعات استفاده از فضای مجازی در هر هفته در جدول شماره ۲ نشان داده شده است. در این تحقیق، به منظور آزمون فرضیه‌ها از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است.

جدول ۲. مشخصات دموگرافیک پاسخگویان

مقوله	متغیر	تعداد	درصد
جنسیت	زن	۱۷۳	۴۶٪
	مرد	۲۰۵	۵۴٪
سن	۱۸-۲۷ سال	زن ۱۵۲	۴۰٪
		مرد ۱۳۲	۳۵٪
	۲۸-۳۷ سال	زن ۱۰۷	۲۹٪
		مرد ۱۱۷	۳۱٪
	۳۸-۴۷ سال	زن ۸۰	۲۱٪
		مرد ۸۳	۲۲٪
	۴۸-۵۷ سال	زن ۳۲	۸٪
		مرد ۳۶	۱۰٪
	۵۸ سال و بالاتر	زن ۷	۲٪
		مرد ۹	۲٪
سطح تحصیلات	دیپلم و پایین‌تر	زن ۵۵	۱۵٪
		مرد ۴۱	۱۱٪
	فوق‌دیپلم	زن ۷۸	۲۱٪
		مرد ۶۸	۱۸٪
	لیسانس	زن ۱۳۲	۳۵٪
		مرد ۱۴۱	۳۷٪
	فوق‌لیسانس	زن ۸۸	۲۳٪
		مرد ۹۱	۲۴٪
	دکتری	زن ۲۵	۶٪
		مرد ۳۷	۱۰٪
سالهای زندگی مشترک	۱ تا ۹ سال	۱۵۹	۴۲٪
	۱۰ تا ۱۹ سال	۱۰۸	۲۹٪
	۲۰ تا ۲۹ سال	۷۸	۲۰٪
	۳۰ سال و بالاتر	۳۳	۹٪

ادامه جدول ۲.

مقوله	متغیر	تعداد	درصد
تعداد ساعات استفاده از فضای مجازی در هر هفته (بدون تفکیک جنسیت)	۱ تا ۹ ساعت	۳۹	۱۰٪
	۱۰ تا ۱۹ ساعت	۱۲۹	۳۴٪
	۲۰ تا ۲۹ ساعت	۱۱۰	۲۹٪
	۳۰ تا ۳۹ ساعت	۴۷	۱۲٪
	۴۰ تا ۴۹ ساعت	۳۰	۸٪
	۵۰ تا ۵۹ ساعت	۱۷	۵٪
	۶۰ ساعت و بالاتر	۶	۲٪

- **فرضیه اول:** سهم هر یک از مؤلفه‌های تعاملات اقتصادی در پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی خانواده‌ها متفاوت است.
- نتایج تحلیل مسیر و اثرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرها بر متغیر وابسته (تعاملات اقتصادی اعضای خانواده) به شرح جدول ۳ است.

جدول ۳. جمع‌بندی نتایج تحلیل مسیر تعاملات اقتصادی اعضای خانواده

ضرایب a					
مدل	ضرایب استاندارد نشده		ضرایب استاندارد	میزان (t)	سطح معناداری
	مقدار (B)	انحراف استاندارد			
مقدار ثابت	۱۱/۳۶۹	۰/۳۶۸		۹/۱۲۷	۰/۰۰۱
تعاملات فرهنگی	۲/۲۱۱	۰/۱۴۹	۰/۲۵۷	۸/۱۰۳	۰/۰۱۹
تعاملات اجتماعی	۲/۵۸۹	۰/۱۹۵	۰/۲۹۳	۸/۱۱۹	۰/۰۱۷

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، مقدار سطح معناداری هر دو بعد تعاملات فرهنگی و تعاملات اجتماعی از مقدار ۰/۰۵ کمتر است. بنابراین هر دو بعد در مدل رگرسیون باقی می‌مانند و در واقع ابعاد قادرند تا سهمی از میزان استفاده از فضای مجازی خانواده‌ها را تبیین کنند. در نتیجه سهم هر یک از دو بعد تعاملات خانواده در پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی متفاوت است که از بیش‌ترین تا کم‌ترین سهم به ترتیب عبارت است از: ۱. تعاملات اجتماعی ۲. تعاملات فرهنگی.

● **فرضیه دوم.** سهم هر یک از مؤلفه‌های تعاملات فرهنگی در پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی خانواده‌ها متفاوت است.

جدول ۳. جمع‌بندی نتایج تحلیل مسیر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده

متغیرها	انواع تأثیر		
	مستقیم	غیر مستقیم	کل
استفاده فرد از فضای مجازی	۰/۳۱۹		۰/۳۱۹
استفاده همسر از فضای مجازی	۰/۳۰۱	۰/۰۹۳	۰/۳۹۴
استفاده فرزندان از فضای مجازی	۰/۲۵۶	۰/۲۳۱	۰/۴۸۷

با توجه به نتایج به‌دست آمده می‌توان موارد زیر را عنوان کرد:

۱. متغیرهای استفاده همسر از فضای مجازی و استفاده فرزندان از فضای مجازی هم به‌طور مستقیم و هم به شکل غیر مستقیم بر متغیر وابسته (تعاملات فرهنگی اعضای خانواده) تأثیر گذارند.

۲. متغیر استفاده فرد از فضای مجازی تنها به‌طور مستقیم بر متغیر وابسته تأثیر گذار است.

۳. میزان تأثیر کل هر متغیر مستقل بر متغیر وابسته عبارت است از جمع تأثیرات مستقیم با غیرمستقیم هر متغیر. بنابراین:

الف) تأثیر کل متغیر استفاده فرد از فضای مجازی بر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده برابر ۰/۳۱۹ است.

ب) تأثیر کل متغیر استفاده همسر از فضای مجازی بر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده برابر ۰/۳۹۴ است.

پ) تأثیر کل متغیر استفاده فرزندان از فضای مجازی بر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده برابر ۰/۴۸۷ است.

۴. در میان متغیرهای مستقل بیشترین تأثیر را متغیر استفاده فرد از فضای مجازی بر تعاملات فرهنگی اعضای خانواده دارد. همچنین متغیر استفاده فرزندان از فضای مجازی در رتبه دوم قرار دارد و متغیر استفاده همسر از فضاهای مجازی در رتبه سوم قرار دارد.

● **فرضیه سوم:** سهم هر یک از مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی در پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی خانواده‌ها متفاوت است.

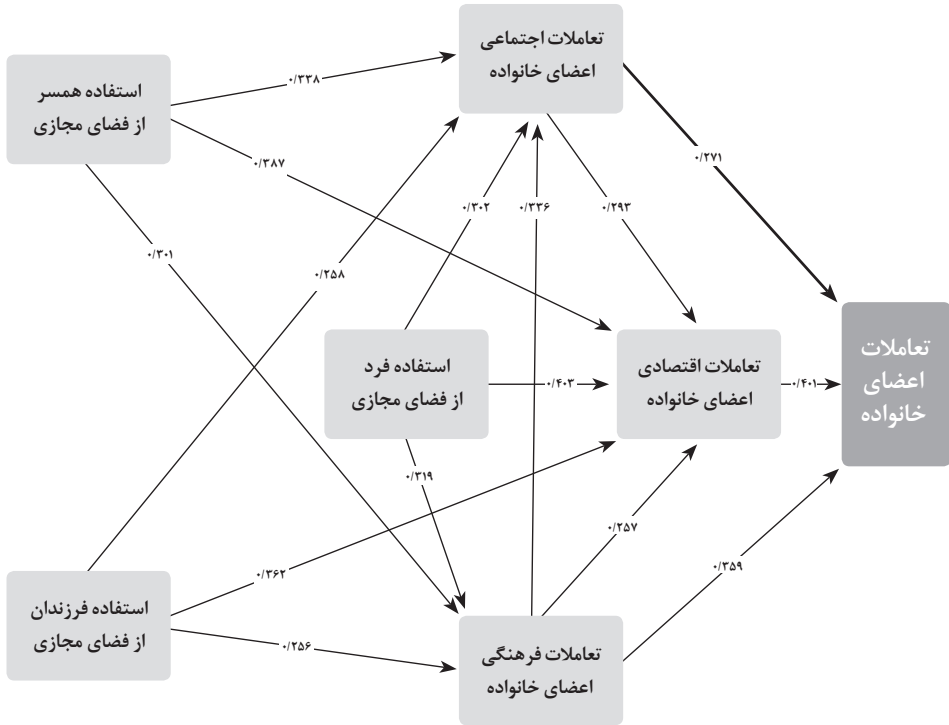
جدول ۵. ضرایب مرحله اول تحلیل مسیر تعاملات اجتماعی اعضای خانواده

ضرایب a					
مدل	ضرایب استاندارد نشده		ضرایب استاندارد	میزان (t)	سطح معناداری
	مقدار (B)	انحراف استاندارد			
مقدار ثابت	۱۲/۲۵۴	۰/۴۷۸		۱۰/۲۲۸	۰/۰۰۱
استفاده فرد از فضای مجازی	۴/۶۳۸	۰/۱۵۴	۰/۳۰۲	۹/۱۴۸	۰/۰۰۲
استفاده همسر از فضای مجازی	۴/۲۵۷	۰/۱۷۵	۰/۳۳۸	۱۰/۱۱۵	۰/۰۰۱
استفاده فرزندان از فضای مجازی	۲/۵۸۹	۰/۱۱۴	۰/۲۵۸	۸/۶۵۸	۰/۰۲۳

متغیر وابسته: تعاملات اجتماعی اعضای خانواده

همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، مقدار سطح معناداری هر سه مؤلفه تعاملات اجتماعی از مقدار ۰/۰۵ کمتر است. بنابراین هر سه مؤلفه در مدل رگرسیون باقی می‌مانند و در واقع مؤلفه‌ها قادر می‌باشند تا سهمی از میزان استفاده از فضای مجازی خانواده‌ها را تبیین کند. در نتیجه سهم هر یک از سه مؤلفه تعاملات اجتماعی اعضای خانواده در پیش‌بینی میزان استفاده از فضای مجازی متفاوت است که از بیشترین تا کمترین سهم به ترتیب عبارت است از: ۱. استفاده همسر ۲. استفاده فرد ۳. استفاده فرزندان.

با توجه به انجام دادن مراحل مختلف تحلیل مسیر تفکیک شده، مدل نهایی پژوهش در نمودار شماره ۱ ارائه شده است.



نمودار ۱. مدل نهایی تحلیل مسیر

با توجه به مدل نهایی به‌دست آمده در نمودار ۱، تعاملات اعضای خانواده تحت تأثیر سه دسته متغیر تحت عنوان تعاملات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قرار دارد. این تعاملات نیز از متغیرهایی چون استفاده همسر از فضای مجازی، استفاده فرزندان از فضای مجازی و همچنین استفاده فرد پاسخگو از فضای مجازی تأثیر می‌پذیرند. نتایج نشان داده که رابطه‌ای معنادار میان استفاده از فضای مجازی و تعاملات اعضای خانواده وجود دارد و مقدار ضریب همبستگی (R) میان متغیرها ۰/۵۳۲ است که نشان می‌دهد میان مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته تحقیق (تعاملات اعضای خانواده) همبستگی نسبتاً قوی وجود دارد، اما مقدار ضریب تعدیل شده (R^2) که برابر با ۰/۲۸۳ است، نشان می‌دهد ۲۸/۳ درصد از کل تغییرات تعاملات اعضای خانواده وابسته به متغیر مستقل پژوهش یعنی استفاده از فضای مجازی است. در پایان باید تأکید کنیم که علاوه بر متغیرهای مشاهده شده، متغیرهای دیگری نیز بر تعاملات اعضای خانواده تأثیر می‌گذارند که نیاز به بررسی و مطالعات دیگری دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی میزان تأثیر استفاده از فضای مجازی بر تعاملات اعضای خانواده (مطالعه موردی: خانواده‌های رشت) انجام شده است. درباره فرضیه‌های پژوهش می‌توان گفت که همه فرضیه‌های مورد نظر در این پژوهش تأیید شده‌اند. یک مشکل منظم در زمینه نسبت دادن نتیجه معلول به یک تغییر اجتماعی اخیر وجود دارد، به این صورت که تضعیف یا تقویت روابط اجتماعی اعضای خانواده را صرفاً نمی‌توان به کارکرد استفاده از فضای مجازی نسبت داد. مثلاً، در خانواده‌هایی که شرایط اقتصادی آنها مناسب است و والدین از تحصیلات دانشگاهی برخوردارند یا به نوعی خانواده‌ای مذهبی هستند، تعاملات میان اعضای خانواده مطلوب است و در خانواده‌هایی که نان‌آور خانواده فاقد شغل است، اعضای خانواده دچار درگیری اند. آیا می‌توان مسائل و مشکلات ناشی از اعتیاد به مواد مخدر یا از دست دادن شغل را به سادگی از تأثیرات اینترنت جدا کرد؟ نکته مهم دیگر اینکه در این مطالعه فقط همبستگی میان متغیرها به لحاظ آماری نشان داده شده است و همبستگی نمی‌تواند بیانگر رابطه علی باشد. فقط می‌توان فرضیاتی را در مورد تأثیر فضای مجازی مطرح کرد و لازم است که در طول زمان مطالعات بیشتری صورت بگیرد.

فرض بر این است که اگر یک فناوری جدید وسیله‌ای برای تعامل اجتماعی متناسب با هنجارهای سنتی فراهم نکند یا چیزی را ارائه دهد که در آن هنجارهای سنتی وجود ندارد، برای تعاملات خانواده مخل خواهد بود. در مورد اینترنت اگر اختلال در هنجارهای سنتی اجتماعی ایجاد کند، این اختلال به صورت تغییر جابه‌جایی وقت یا تغییر نگرشها خواهد بود. خلاصه اینکه، اینترنت هم شیوه‌های تعامل سنتی را تغییر می‌دهد و هم موقعیتی جذاب ایجاد می‌کند. برخی پاسخ‌دهندگان وقت گذراندن در فضای مجازی را وسیله‌ای جذاب برای فرار از محدودیتهای اجتماعی موجود دانسته‌اند. وقتی که افراد دچار تنهایی می‌شوند یا نمی‌توانند با دیگران رابطه‌ای مناسب داشته باشند، به ناچار به فضای مجازی پناه می‌برند و به طریقی خودشان را سرگرم می‌کنند. از نظر این افراد بودن در فضای مجازی بهتر از گفتگو و منازعه با اعضای خانواده است.

همچنین، این مطالعه نشان داده است که تأثیری مستقیم بر روابط با سطح پایین‌تر استفاده از اینترنت وجود ندارد، اما کسانی که از اینترنت بیشتر استفاده می‌کنند، این پدیده تأثیری قابل توجه بر روابط خانوادگی/اجتماعی آنها می‌گذارد. بنابراین، برخی از دیدگاههای وسیع‌تر در ادبیات مبنی بر اینکه استفاده از اینترنت پس از رسیدن به سطحی خاص مشکل‌ساز است، پشتیبانی و حمایت می‌شود. یافته‌های اصلی پژوهش حاضر عبارت‌اند از:

- اگر جامعه‌ای به شدت به اهمیت تعامل رودررو وابسته باشد، هر فناوری که بتواند جایگزین این شیوه تعامل شود، مخل خواهد بود.
- میان میزان استفاده و تأثیر آن بر تعاملات اجتماعی و خانوادگی همبستگی وجود دارد.

- به‌طور کلی، این تأثیر به جای تغییر نگرش، بیشتر مربوط به تغییر و جابه‌جایی زمان است.
- همه پاسخ‌دهندگان تأکید داشتند که مهم‌ترین دستاورد اینترنت توانایی تعامل ناشناس و فرار از محدودیتهای اجتماعی است.
- برخی شواهد نشان می‌دهد که دسترسی به تلفن همراه مسأله جابه‌جایی زمان را عمیق‌تر می‌کند. از سویی هم، شواهدی نیز از تدوین قوانین جدید اجتماعی وجود دارد که برای محدود کردن این پیامد طراحی شده است.
- برای برخی از پاسخ‌دهندگان جوان راه‌حل واضح بود که سایر اعضای خانواده باید فناوری لازم را خریداری کنند. از این نظر، آنچه اتفاق افتاده است کاهش تعامل اجتماعی نیست، بلکه تغییر در چگونگی این تعامل است با شرکت‌کنندگان درگیر با یکدیگر، اما با تعامل واسطه از طریق شبکه‌های اجتماعی.
- از جنبه‌های مثبت استفاده از شبکه‌های اجتماعی می‌توان گفت که والدین و خانواده‌ها می‌توانند با فرزندان خود از طریق رسانه‌های اجتماعی با قابلیت گپ و گفت ویدیویی و به اشتراک‌گذاری تصاویر و موارد دیگر در ارتباط باشند و فاصله‌ها را از بین ببرند. زوجها می‌توانند با دیگر دوستان و محافل اجتماعی خود بهتر و بیشتر آشنا شوند، زیرا تغذیه شبکه‌های اجتماعی سبب سهولت در مشاهده می‌شود. آنچه را که یک شخص در آن انجام می‌دهد و کارهایی را که دوست دارد انجام دهد، قابل رؤیت است. این امر سبب می‌شود که آنها علیرغم اینکه اخیراً دوست شده‌اند، به یکدیگر نزدیک‌تر شوند. خانواده‌ها اغلب می‌توانند مکانهایی از رستورانهای مورد علاقه، لحظات خانوادگی، خاطرات خوب، آموزش زندگی خانوادگی و خانواده درمانی را به اشتراک بگذارند و خانواده‌هایی که طلاق گرفته‌اند ممکن است به شبکه‌های اجتماعی مفید راه پیدا کنند. یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج به‌دست آمده از تحقیقات سیاح‌طاهری (۱۳۹۵)، انصاری، کیانپور و عطایی (۱۳۹۷)، رضائی و پورجلی (۱۳۹۷)، هورست^۱ (۲۰۱۰) و لیوینگستون و همکاران (۲۰۱۱)، همخوانی دارد.
- از جنبه‌های منفی استفاده از فضاهای مجازی کاهش کیفیت روابط، خیانت جسمی و عاطفی، عدم رضایت از رابطه، از هم گسیختگی عاشقانه و خطر بالاتر طلاق و ایجاد تعارض است. کاهش کیفیت روابط خانوادگی گاهی اوقات می‌تواند سبب نارضایتی خانواده‌ها یا زوجین از زندگی و شرایط خود شود. رسانه‌های اجتماعی این توانایی را دارند که بسیار اعتیادآور شوند. بیشتر افراد دریافته‌اند که این برای آنها اجباری شده است که هر چند دقیقه یک‌بار تلفنهای خود را چک کنند تا ببینند آیا اعلانی جدید دارند یا نه. در حقیقت، اعتیاد چنان واقعی و شدید است که مشخص شده است افراد اگر قادر به بررسی شبکه‌های اجتماعی خود نباشند همان علائم ترک اعتیاد را دارند که مربوط به معتادان به مواد مخدر است. این نتایج با یافته‌های پژوهشی فلاحی (۱۳۹۵)،

1. Horst

ترکی و فرزام‌فر (۱۳۹۶)، کیسلر^۱ (۲۰۱۴) و کاروالو^۲ و همکاران (۲۰۱۵) همخوانی دارد. با توجه به یافته‌های این پژوهش می‌توان مدلی را ارائه داد که شامل چهار راهی است که در آن استفاده از اینترنت می‌تواند بر جامعه‌پذیری گسترده تأثیر بگذارد:

۱. جابه‌جایی (جایی که استفاده از اینترنت اشکال دیگر اجتماعی شدن را کاهش می‌دهد).
۲. افزایش (یعنی همه مزایایی که اینترنت دارد و فرصتهای دیگری برای معاشرت ایجاد می‌کند).
۳. یک مدل تقویت‌کنندگی (که در آن کسانی که از قبل روابط اجتماعی قوی دارند بیشترین دسترسی را از طریق دسترسی آنلاین دارند).
۴. یک مدل جبران اجتماعی (که در آن برای کسانی که فاقد روابط اجتماعی موجود هستند، ارتباطاتی جدید را به‌صورت آنلاین ایجاد می‌کند).

نتایج به‌دست آمده در این پژوهش با محدودیتهایی روبه‌رو بوده است که عبارت‌اند از:

- فقدان یک نظریه منسجم که بتواند تغییر فناوری را به تغییرات اجتماعی و نگرشی پیوند دهد.
- فرزندان که اعضای خانواده هستند، در گردآوری داده‌ها مشارکتی در پاسخ دادن نداشتند.
- ماهیت روابط خانوادگی و اجتماعی، همراه با فرهنگ عدم بحث و گفتگوی صریح با غریبه‌هاست. وقتی در فرهنگی تأکید می‌شود که نباید مشکلات خانوادگی و خصوصی را با غریبه‌ها در میان گذاشت، چه تضمینی وجود دارد که پاسخ‌دهندگان اطلاعات صحیح مرتبط به امور شخصی زندگی‌شان را در اختیار یک پژوهشگر غریبه قرار دهند؟
- یک مشکل منظم در زمینه نسبت دادن نتیجه معلول به یک تغییر اجتماعی اخیر وجود دارد، به این صورت که تضعیف یا تقویت روابط اجتماعی اعضای خانواده را صرفاً نمی‌توان به کارکرد استفاده از فضای مجازی نسبت داد. مثلاً، در خانواده‌هایی که شرایط اقتصادی آنها مناسب دارند و والدین از تحصیلات دانشگاهی برخوردارند یا به نوعی خانواده‌ای مذهبی هستند، تعاملات میان اعضای خانواده مطلوب است و در خانواده‌هایی که نان‌آور خانواده فاقد شغل است، اعضای خانواده دچار درگیری اند. آیا می‌توان مسائل و مشکلات به وجود آمده ناشی از اعتیاد به مواد مخدر یا از دست دادن شغل را به سادگی از تأثیرات اینترنت جدا کرد؟
- نظر به اینکه پژوهش حاضر از نوع پژوهشهای کمی است، همچون بسیاری از تحقیقات دیگر ابزار گردآوری داده‌ها (پرسشنامه) احتمال دارد با محدودیتهایی همراه باشد.
- از دیگر محدودیتهای تحقیق عدم همکاری برخی از افراد نمونه به‌منظور تکمیل پرسشنامه‌ها بود. این عدم همکاری به‌ویژه در ایامی که بیماری کووید ۱۹ حالت همه‌گیری پیدا کرده بود، بیشتر نمایان شد.

1. Kiesler
2. Carvalho

- انصاری، ابراهیم؛ کیانپور، مسعود و عطایی، پری. (۱۳۹۷). تحلیل جامعه‌شناختی تأثیر استفاده از فضای مجازی بر فرهنگ شفاهی (مورد مطالعه: شهر اصفهان). *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۹ (۱)، ۴۰-۱۸.
- پیتینن، اولی. (۱۳۹۹). *جامعه‌شناسی بیش از انسان: یک بینش جامعه‌شناختی جدید*، ترجمه سلیمان میرزایی راجعونی و نازیلا عابدیان شهرکی. کرج: نشر آئی‌سا.
- ترکی، حسین و فرزام‌فر، حسن. (۱۳۹۶). تأثیرات منفی فضای مجازی بر تربیت اسلامی خانواده‌های ایرانی. مقاله ارائه شده در دومین کنفرانس ملی علوم انسانی اسلامی، ۱۵ مهر ماه ۱۳۹۶.
- حاج‌محمدی، فرشته و حاج‌محمدی، سمیرا. (۱۳۹۶). تأثیرات استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده. *فصلنامه علمی ترویجی اخلاق*، ۷ (۲۸)، ۲۰۹-۲۲۴.
- رضائی، سیده سمانه و پورجلی، ربابه. (۱۳۹۷). بررسی رابطه میزان ساعات استفاده از شبکه‌های اجتماعی (مجازی) و میزان انسجام اجتماعی خانواده در بین خانواده‌های شهر نقده. *مطالعات جامعه‌شناسی*، ۱ (۳۸)، ۲۱-۴۲.
- زنجانی‌زاده، هما و محمدجواد، علی. (۱۳۸۴). بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده در بین دانش‌آموزان دبیرستانی ناحیه ۳ مشهد (در سال ۸۳-۸۲). *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۶ (۲)، ۱۲۱-۱۴۶.
- سیاح‌طاهری، محمدحسین. (۱۳۹۵). حقیقت مجازی (درباره فضای مجازی چه بدانیم و چه بگوییم؟). *جهان مجازی فضای حقیقی*. تهران: مرکز ملی فضای مجازی.
- عاملی، سعیدرضا و حسینی، حسین. (۱۳۹۱). دو فضایی شدن آسیب‌ها و ناهنجاری‌های فضای مجازی: مطالعه تطبیقی سیاست‌گذاری‌های بین‌المللی. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، ۵ (۱)، ۲۸-۱۵.
- فلاحی، علی. (۱۳۹۵). تحلیل کیفی و کمی تأثیر شبکه‌های اجتماعی در ساختار خانواده. *فصلنامه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده*، ۱۱ (۳۵)، ۱۵۱-۱۷۰.
- کیانی، مسعود؛ رحیمی، حمید و مللی، آزاده. (۱۳۹۷). تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر روی روابط زوجین: نقش حسادت و نظارت زناشویی. *فصلنامه علمی ترویجی اخلاق*، ۸ (۳۰)، ۹۷-۱۲۱.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۵). *جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.
- یاراحمدی، سعید؛ زارعی، فاطمه و جعفری، فاطمه. (۱۳۹۸). پیامدهای حضور در شبکه‌های اجتماعی آنلاین بر زندگی زوجین مطالعه کیفی. *فصلنامه علمی پژوهشی آموزش بهداشت و ارتقای سلامت ایران*، ۷ (۱)، ۳۰-۴۵.

Abdallah Mahmoud., H., & AhmedShafik, S. (2018). The effect of social media on family relationships. *IOSR Journal of Nursing and Health Science (IOSR-JNHS)*, 9(6), 47-57.

Bauman, Z. (1998). *Globalization: The human consequences*. Cambridge: Polity Press.

_____. (2001). *Community: Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.

Carr, C. T., & Hayes, R. A. (2015). Social media: Defining, developing, and divining. *Atlantic Journal of Communication*, 23(1), 46-65.

Carvalho, J., Francisco, R., & Relvas, A. P. (2015). Family functioning and information and communication technologies: How do they relate? A literature review. *Computers in Human Behavior*, 45, 99-108.

- Dobbs, S. (2018). *Connected: Social media use and quality family time*. Long Beach, CA: California State University.
- Dworkin, J., Rudi, J. H., & Hessel, H. (2018). The state of family research and social media. *Journal of Family Theory & Review*, 10(4), 796-813.
- Horst, H. A. (2010). Families. In M. Ito, S. Baumer, C. J. Pascoe, D. Perkel, L. Robinson, C. Sims, ... K. Z. Martinez (Eds.), *Hanging out, messing around, geeking out: Kids living and learning with new media* (pp. 149-194). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Joo, T. M., & Teng, C. E. (2017). Impacts of social media (Facebook) on human communication and relationships: A view on behavioral change and social unity. *International Journal of Knowledge Content Development & Technology*, 7(4), 27-50.
- Khalid, A. (2017). Impact of Internet on social connections in family system: A survey study of residents in Lahore. *Arts & Social Sciences Journal*, 8(3).
- Kiesler, S. (Ed.). (2014). *Culture of the Internet*. New York: Psychology Press.
- Laustsen, C. B., Larsen, L. T., Nielsen, M. W., Ravn, T., & Sørensen, M. P. (2017). *Social Theory*. Routledge.
- Lenhart, A. (2012). *Teens, smartphones & texting*. Pew Research Center's Internet & American Life Project.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the Internet: The perspective of European children. Full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. EU Kids Online, Deliverable D4. EU Kids Online Network, London, UK.
- Lopez, A., G. & Cuarteros, K. G. (2018). Exploring the effects of social media on interpersonal communication among family members. *Canadian Journal of Family and Youth*, 12(1), 66-80.
- Madianou, M., & Miller, D. (2012). *Migration and new media: Transnational families and polymedia*. London: Routledge.
- Steiner-Adair, C., & Barker, T. H. (2013). *The big disconnect: Protecting childhood and family relationships in the digital age*. Harper Business.
- Tariq, A., Sáez, D. M., & Khan, S. R. (2021). Social media use and family connectedness: A systematic review of quantitative literature. *New Media & Society*, 14614448211016885.
- Thompson, J. B. (2018). Mediated interaction in the digital age. *Theory, Culture & Society*, 37(1), 3-28.